

BİLDİRİLER

Din ve Liderlik -Açılışı Konferansı-

Yalçın Akdoğan*

Saygıdeğer hocalarım, değerli katılımcılar
Sizleri hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.
Öncelikle Allah’a sonsuz hamd, sevgililer sevgilisi Habibine sonsuz salat u selam ediyorum.

Bu programı düzenleyen **Kur’an Araştırmaları Vakfına** ve Bursa Büyükşehir Belediyemize çok teşekkür ediyorum.

Çok önemli bir konuyu çok önemli uzmanlarla iki gün boyunca ele alacağız.

Doğrusu çok kıymet verdiğim değerli hocalarımla önünde onların alanına giren konularda konuşmaktan hicap ederim. Bu yüzden Nebevî Liderlik ve Hz. Muhammed (s.a.v.) kitabımı¹ yazarken de siyaset bilimci perspektifiyle meseleyi ele aldığımı özellikle vurguladım.

Evet, konumuz **Din ve Liderlik...**

Yüce Yaratıcı, ilahî kelimini ve buyruklarını **elçiler** üzerinden aktarmayı takdir buyurmuştur.

Resul ve Nebiler sadece bir aktarıcı, bir temsilci olmanın ötesinde bir **liderlik** sergilemişler, ümmetlerine bir **örneklik** ortaya koymuşlardır. Nübüvvet, Risalet, Peygamberlik; *elçilik, aracılık, temsil, haber verme* anlamları taşıyan kavramlardır. Peygamber, Nebi, Resûl; ilahî bilgiyi alan, haber veren, mesaja elçilik eden kişidir.

Peygamberlik bir *rehberlik, kılavuzluk, örneklik, öğreticilik, önderlik* görevidir.

Çoban vurgusu içeren hadis-i şerifte vurgulandığı gibi² devlet reisinden aile reisi olan erkeğe, çocuklarının ve evinin sorumluluğu üstlenen kadına, efendisinin hizmetini gören hizmetliye kadar herkes kendi alanında bir çobandır.

Allah’ın elçisi olmak özel bir durumdur. Peygamberlik müessesesinin otorite, siyaset, devlet, liderlik kavramlarıyla ilişkisi tarihi süreç içinde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Dinin bu olgulara etkisini, Peygamberlerin farklı tecrübeleriyle ele almak mümkündür. Biz, özelde Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ortaya koyduğu örneklik üzerinden bu ilişkiyi irdelemeye çalışacağız.

Tüm Peygamberler vahiy almışlar, bir dini tebliğ etmişler, ilahi elçilik görevini yerine getirmişlerdir. Peygamberlik denilince din inşası gibi bir çağrışım akla gelmekle birlikte yeni bir Şeriat/Kitap getirmeyen, daha önceki dine/ilahi hükümlere tabi olup hizmet eden Peygamberler de bulunmaktadır. Tarihte ayrı/yeni bir medeniyet ve devlet kurmamış çok sayıda Peygamber de söz konusudur. Toplum ve cemaat bağlamında bakıldığında, bu boyutlara ulaşan bir kitlesi olmamış Peygamberler de

* Doç. Dr., Eski Başbakan Yardımcısı ve Milletvekili

¹ Yalçın Akdoğan, *Nebevi Liderlik ve Hz. Muhammed (s.a.v.)* (Ankara, Otto Yayınları, 2021).

² İbn Teymiyye, *Siyaset* (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, çev: Vecdi Akyüz, 1999), s. 37.

vardır. Ama hepsi Allah'ın (cc) elçisi olarak görevlerini yapmışlardır. Bu bağlamda Peygamberliğin en temel vasfı Allah'ın (cc) elçisi olarak O'nun mesajını aktarmak, dini tebliğ etmek, insanları Allah'ın (cc) yoluna davet etmektir. Görevin mahiyeti ve boyutu, dinin muhtevası ve yükümlülükleri, siyasi ve toplumsal şartların gerekleri gibi unsurlar Peygamberlik ile din-devlet-toplum ilişkilerinin şeklini belirlediği gibi Peygamberlerin liderlik misyonunun çerçevesini de ortaya koymaktadır.

Peygamberler getirdikleri dini muhteva ve yaşadıkları toplumsal şartlar sebebiyle farklı alanlarda yoğunlaşan liderlikler sergilemişlerdir. Bir topluluk ve cemaat kuran Peygamber sosyal bir lider, bir devlet kuran/iktidar ve mülk kullanan Peygamber aynı zamanda siyasi bir lider olarak görülebilmektedir.

Peygamberler Ailevî rollerden sosyal, kültürel, siyasi farklı alanlara yönelik birleşik roller üstlenebilmişlerdir. Bazı Peygamberler Kitap ve Şariat getirerek daha şümullü bir düzenleyici liderlik görevine sahip olurken bazı Peygamberler ilahî hakikati ifade eden vahiy almışlar ama önceki dine ve onun hükümlerine göre amel etmişlerdir. İster Nebi olsun ister Resûl ister Kitap ve Şariat getirsin ister sadece vahiy alsın tüm Peygamberler bir davaya liderlik etmekte, tebliğde bulundukları kitleye ahlakî önderlik yapmaktadır. Bu yüzden Nebevî liderlik tüm Peygamberlerin sergilediği bir önderlik olarak görülebilir.

Peygamberlerin özellikleri arasında Allah tarafından verilen veya Peygamberlerin kendi gayretleriyle geliştirdikleri şu hususları sayabiliriz:

- Allah tarafından seçilmiş olmak, yüksek bir makama getirilmek.
- Mucizelerle desteklenmek.
- Gaybi sırlara ulaşabilmek.
- İlahi mesaja muhatap olmak.
- İlahi koruma ve arınmaya mazhar olmak.
- Üstün kabiliyetlerle ve yüce bir ruhla donatılmak.
- Ahlakî üstünlükler geliştirmek.
- Güzel huy ve karakter sergilemek, kendisine verilen görevleri yerine getirecek büyük bir azim, irade ve kararlılık ortaya koymak.
- Sadakat ve sorumluluk duygusuyla elçilik görevini yerine getirecek amellerde bulunmak.

Kur'an-ı Kerim'de vurgulanan ve din âlimlerinin yaptığı açıklamalarda Peygamberlerin sayılan görevlerine baktığımız zaman belli başlıklar altında bir sınıflandırma yapmak mümkündür.

1. *Tebliğ*: Davet, ilahî mesajı aktarma, habercilik, beyan gibi görevler tebliğ başlığı altında ele alınabilecek olan ve ilahi elçiliğin en temel vasıflarından olan görevlerdir.

2. *Yol göstericilik ve şahitlik*: Manevi önderlik yapmak, rehberlik etmek, dava oluşturmak, faziletli bir topluluk inşa etmek, varoluş amacına ulaştıracak yolda istikamet belirlemek ve bu yolda şahitlik yapmak gibi görevler Peygamberlerin yol göstericilik misyonunu ortaya koyar.

3. *Örneklik*: Öğreticilik, modellik, teşvik, tavsiye, talim gibi fonksiyonlar Peygamberlerin bir örneklik oluşturmasını ve inanan kitleyi bu uğurda eğitmesini ifade etmektedir.

4. *Hüküm vazetmek*: Teşri, kanun koyuculuk, ihtilafları çözmek, arabuluculuk yapmak, ilahi hükümleri ortaya koymak ve uygulamak, hayatta karşılaşılan sorunlara dinin muhtevasına göre çözümler üretmek gibi fonksiyonlar Peygamberlerin hüküm vazeden misyonunu ifade etmektedir.

5. *Arındırmak*: Güzel ahlaki yaygınlaştırmak, sapıklık ve sapkınlıktan uzaklaştırmak, nefis tezkiyesiyle fazilet ve kemâlâtı ihya etmek, uyarmak, müjdelemek ve sakındırmak Peygamberlerin temel misyonlarındandır.

6. *Adalet, özgürlük ve önderlik*: İnsanlığı saadete ulaştıracak bir yaşam için mücadele eden Peygamberler, insanları her türlü zihnî, nefsî, içtimaî, siyasî kölelikten kurtararak adalet ve hakkaniyeti tesis etmeye çalışmışlardır. Düzen, birlik, kardeşlik, barış ve refah temininin yolu ise adalet ve özgürlük olgusunun gerçekleşmesiyle, dinlerin getirdiği sosyal bağların oluşturulmasıyla mümkündür. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) özelinde siyasi bir toplum ve idari yapılanma da bu çerçevede ele alınabilmektedir. Dinin muhtevasına ve sosyal şartlara göre siyasi liderlik her Resûl için söz konusu olmasa dahi, dinî-manevî önderlik sosyal alanda bir önderliğe dönüşmüştür.

Peygamberlerin bir dinin elçisi olarak o dini, dinin değerlerini, kurallarını, mesajlarını insanlara ulaştırması, anlaşılmasını, yerleşmesini, kurumsallaşmasını sağlaması³ gibi bir misyon yürüttüğü açıktır.

Peygamberliğin gerekliliği ve Peygamberliğe duyulan ihtiyaç hususu şu altı başlıkta ele alınabilir:

1. *Saadet ve adalet için Peygamberlik.*
2. *Doğru yol, hidayet ve güzel ahlak için Peygamberlik.*
3. *Hüküm koymak ve mazeretsiz bırakmak/yükümlü tutmak için Peygamberlik*
4. *Toplumsal ayrışmayı önleyecek bir ahlaki düzen için Peygamberlik.*
5. *Hakikatin bilgisine ulaşmak için Peygamberlik.*
6. *Allah'ın (cc) rahmet ve adaletinin gereği olarak Peygamberlik.*

Peygamberler insanlık tarihinin önder/lider, rol model şahsiyetleri olarak yol açan, yol gösteren, tarihin akışını değiştiren, köklü dönüşümlere imza atan insanlardır. Bu yönüyle kimileri Peygamberleri *karizmatik* şahsiyetler, kimileri *dahi* insanlar, kimileri *çığır açan* kahramanlar olarak nitelendirmektedir. Tüm bu tanımlamalar, bir farklılık, üstünlük, seçilmişlik, harikalık ifade etmektedir.

Liderlikle ilgili tanımlamalar veya yorumlar yapılırken genelde insanlık tarihindeki özel ve üstün nitelikli insanlara atıflar yapılmıştır ve bu anlatımların birçoğu aslında Peygamberlerin bazı özelliklerini de ifade eder. Emile Durkheim insanlığın temel amacını temsil eden üstün insanlardan⁴; Schopenhauer hayatta kayrılmış mükemmel örneklerden; Nietzsche dünyanın mevcudiyetini meşrulaştıran özel insanlardan⁵ bahseder. Weber'in karizmatik liderlik olarak tanımladığı liderlik türü aslında Peygamberlerin özelliklerine atıf yapan boyutlar taşır.

³ Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akil Dengesi Açısından Sünnet* (İstanbul, Marmara Ü. İlahiyat F. Vakfı Yayınları, 5. Baskı, 2017), s. 231.

⁴ Emile Durkheim, *Ahlak ve Toplum* (İstanbul, Pinhan Yayıncılık, çev: Duygu Çenesiz, 2016), s. 29.

⁵ William M. Salter, "Schopenhauer, Felsefe ve Din". *Schopenhauer*. Ed: Ahmet Aydoğan (İstanbul, Say Yayınları, 2009), s. 245.

Ona göre yasal otorite hukuki normlarla şekillenen bir düzeni, geleneksel otorite geleneklerle kutsanmış bir düzeni, karizmatik otorite ise kahramanlık, kutsallık, örneklik vasıflarıyla donatılmış bir liderin sağladığı düzeni⁶ ifade eder.

Karizmatik lider; ilahi lütuf olan bir kişisel üstünlüğe, cazibeye ve etki gücüne sahiptir, halkla bütünleşir ve halk önderi olur, kendi hareketini, ideolojisini, davasını, kendi yolunu oluşturur. Kriz ve kaos zamanlarında bir umut ve kurtarıcı olarak çıkar, büyük meydan okumalardan geçer ve kahramana dönüşür.

Yine lidere yönelik bağlılık türleri liderin şahsına bağlılık, ideolojisini/dinine-davasına bağlılık ve ortaya koyduğu başarılarla, hizmetlere, somut faydaya bağlılık⁷ şeklinde tasnif edilebilir. Bu üç bağlılık türünü ortaya koyan liderler daha kuşatıcı bir etkiye sahiptirler.

Peygamberler ve Devletleşme

İnsanlık tarihiyle dinler tarihi üst üste konarak bir okuma yapılırsa, **şehirleşme ve devletleşme** süreçleriyle peygamberlerin oynadıkları roller farklılık sergilemiştir. Her peygamber dini konularda bir liderlik sergilemiştir ama kimisi toplumsal, kimisi siyasî, kimisi askerî, kimisi devlet yönetimi bağlamında bir liderlik ortaya koymuştur.

Devletleşme tarihi kan bağına dayanan ailelerden köy komünlerine, klanlardan kabilelere, hanedanlıklardan kent yönetimlerine, site devletlerinden modern devletlere kadar çok farklı aşamalardan geçmiştir. Toplumsallaşma sürecinin kurumsallaşmış etnik, dini, askeri, siyasi otoriteler üretmesi devletleşmenin aşamalarından biridir. Önce insanların bir topluluk olarak ortak işlerine karar veren kişiler, organlar, kurullar bir otorite kullanmaya başlamışlar, ardından bu otoriteler siyasi mahiyet kazanmış ve siyasi otoritenin zaman içinde kurumsallaşması devlet şeklinde bir örgütlenmeye dönüşmüştür.

Otoritenin bir kurumsallaşma ve örgütlenme aşamasını ifade eden devletlerin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte Hint siyasi tarihinde Ariler'in Milattan Önce altıncı yüzyılda 16 devlet kurdukları, Mezopotamya'da Sümerler'in MÖ dördüncü milenyumda Kiş, Uruk, Ur ve Lagaş isimli kent devletleri kurdukları, Çinlilerin MÖ 1450 yıllarında, Yunanlıların MÖ 600 yıllarında site devletleri kurdukları rivayet edilmektedir.⁸ İlk kentlerin MÖ dördüncü bin yıl sonlarında Sümer ve Mısır'da, MÖ ikinci bin yılda Girit'te, ilk hanedanlıkların ise MÖ 2800'lerde kurulduğu belirtilmektedir.⁹

Devletleşme sürecinin bir parçası olarak Hammurabi Yasaları, Sümer ve Akad Yasaları MÖ ikinci bin yıldan itibaren uygulanmaya başlamıştır.¹⁰ Hz. Nuh'un (as) getirdiği Nuh Kanunları'nın ise yaklaşık olarak MÖ üç bin yıllarında olduğu düşünülmektedir.

Devlet öncesi dönem toplumsal ilişkilerin daha organik, birleşik, homojen, ortak ve benzer olduğu bir dönemdir. Çıkarların ortak olması, amaç ve hedeflerin ortak olması ve topluluğun iradesinin ortak olması uyulan kuralların yatay bir şekilde

⁶ Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (İstanbul, Cem Yayınevi, 3. Baskı, çev: Özer Ozankaya, 2017), s. 332.

⁷ Yalçın Akdoğan, *Lider, Siyasi Liderlik ve Erdoğan* (İstanbul, Turkuvaiz Yayınları, 2016), s. 66-69.

⁸ Kıvanç Ertop ve Çetin Yetkin *Sosyo Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi I* (İstanbul, Say Yayınları, 1985), s. 21-90.

⁹ Ertop ve Yetkin, *Sosyo Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi I*, s. 21.

¹⁰ Ertop ve Yetkin, *Sosyo Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi I*, s. 23.

uygulanabilmesini mümkün kılarken, hiyerarşik bir otoriteye ve üstün bir beşerî güce ihtiyaç bırakmıyordu. Töre ve gelenekler manevî güçle uygulanıyor; dinî, ahlakî, töresel, geleneksel kurallar yaptırım gücüne gerek olmadan¹¹ hayata geçiriliyordu.

Bu durum, Peygamberlerin getirdikleri dini/ahlaki öğretilerin sadece değer zemininde kalmadığı aynı zamanda bir kurallar manzumesi de içerebildiği ve bununla toplumlarda uygulandığı anlamına gelmektedir. Homojen yapıdaki bu toplumlar manevî güçle benimsedikleri dini esasları uygulamaya koyabildikleri gibi, bir dini önder veya sosyal otorite olarak Peygamberler de bu toplumsal vasatta liderlik sergileyebiliyorlardı.

Bu liderlik, bir kamu gücü kullanımına gerek bırakmadan dini değer ve kuralların hayatın içinde işler olmasını sağlıyordu. Bu yüzden de siyasi iktidar/otorite anlamında hükümdar olmaları gerekmiyordu. Dinler devletlerin kurumsal ve örgütsel yapılarının var olmadıkları dönemlerde sosyal nizamı kaynaklık ediyor veya mevcut nizamın içine öğretilerini akıttıyorlardı. Bir önderin veya otoritenin denetimi altında yaşamayan ilk dönem toplulukları kendilerini yasanın ve belli kutsallıkların kontrolüne tabi hissediyorlardı. Peygamberler ise dini öğretileri toplumsal yasaya kaynaklık yapan bir dini otorite veya kabile üzerinde söz sahibi olan bir **arabulucu, sorun çözücü, hâkim ve sosyal önder** olarak öne çıkıyorlardı. Töresel yaptırımdan kamusal yaptırıma, manevî güçten maddî güce geçiş bir süreçle olmuştur. Bu yüzden her peygamber maddî, siyasî, askerî, idarî bir güç kullanmamıştır.

Şehirleşme-devletleşme süreçlerinde etkisi olduğu söylenen iş bölümü, sınıflaşma, çıkar çatışması, fetih ve savaşlar köleliği yönetmek, toprakları yönetmek, parayı yönetmek (köle sahipleri, toprak sahipleri, para sahipleri) şeklinde başka bir deyişle köleci toplum, feodalizm ve kapitalizm şeklinde bir tabloya işaret etmektedir.

İbn Haldun, ilk topluluklarda zor ve güç kullanma imkânı olmayan, yani yaptırımda bulunacak bir iktidarı olmayan reisliğin otoritesini *riyaset* olarak nitelendirirken, egemen olma ve zor kullanarak yönetme kudreti olan otoriteyi *mülk* olarak nitelendirmekte,¹² dayanışma bilinci, komünal ruh, askeri ruh, grup dayanışması, grup bilinci, kan bağı, milli duygu gibi anlamlarda kullanılan¹³ *asabiye* ile insanları belli kanunlar üzerinden yönetme gücünün oluştuğunu belirtmektedir. El-Efendi de İbn Haldun'un teorisini ele alırken geniş aile ya da klanı dayalı insan toplumunun, asabiyete dayalı sosyal birimlerin kurulmasına doğru meylettiğini; asabiyetin sosyal grupları bir arada tutan bağ ve siyasi otoritenin temeli olduğunu, kamu düzeni için gerekli olan siyasi otoritenin informal liderlikten (riyasetten) formel liderliğe (mülke) dönüştüğünü vurgulamaktadır.¹⁴

İnsanların ihtiyaçlarını ve eksikliklerini gidermek, zulüm ve haksızlıkları önlemek, mutluluk gibi en üstün hayrı gerçekleştirmek devletlerin varlığıyla ilişkilendirilmektedir. Farabi, Erdemli/Fadıl Devlet teorisinde varoluşun amacı olan en üstün saadetin tek tek insanlar tarafından değil ancak devlet tarafından gerçekleştirilebileceğini¹⁵ vurgular.

¹¹ Ertop ve Yetkin, *Sosyo Ekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi I*, s. 16.

¹² Zeynep Kurtoğlu, *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku* (İstanbul, İletişim Yayınları, 1999), s. 257.

¹³ Kurtoğlu, *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku*, s. 256.

¹⁴ Abdülvehhab el Efendi, *Nasıl Bir Devlet* (İstanbul, İlke Yayınları, çev: Hasan T. Kösebalaban, 1994), s. 18.

¹⁵ Bayraktar Bayraklı, *Fârâbî'de Devlet Felsefesi* (İstanbul, Şehir Yayınları, 2000), s. 70.

Dini hakikatleri tebliğ göreviyle manevî hayatı tanzim etme misyonu öncelikli olmakla birlikte insanlığın geldiği aşamayla maddi hayata etki eden kuralların (yine uhrevî-dini saadeti amaçlayarak) devreye girmesinin Peygamberlerin dinî lider konumunu sosyal-siyasal otorite olmaya doğru yönlendirdiği düşünülebilir. Ahlakî ilkeler vazeden bir sosyal otorite olma ile hayatın farklı alanlarına etki eden hükümler ortaya koyan bir sosyal/hukuki otorite olmanın birleşmesi Nebevi otoriteyi çok boyutlu hale getirmiştir.

Bu çerçevede **ilk Şeriat'ın Hz. Nuh'a verildiği**, böylece **üst hukuk normları oluşturularak** insanlar arasındaki aykırılıkların, haksızlıkların ve zulümlerin ortadan kaldırılmasının murat edildiği belirtilmektedir. Peygamberlerin hüküm ve kurallar ortaya koyan bir kanun koyucu olarak görülmeye başlamasıyla Şeriat'ların gönderilmesi ilişkili sayılmaktadır. Bu kabul ise insanlığın daha önce hangi kanunlarla sevk edildiği, daha önce böyle bir kural koyuculuğa ihtiyaç olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Aklın Peygamberlerden önce bir ilahi elçi görevi üstlendiğini *şeriat-ı akliye* kavramıyla izah eden Kadî Abdülcebbar'a göre özellikle Hz. Âdem ve ilk insanlık döneminde bir kısım kötülük ve iyilikleri akıl marifetiyle bilebilen insanlar aklî şeriata/kanunlara uyarak hareket etmişler, ardından peygamberlik görevlendirmesiyle Şeriatlar gönderilerek insanların hayatları tanzim edilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın naklettiği şekliyle Kadî Abdülcebbar bu süreci şöyle izah eder:

“Mu'tezile'den Kadî Abdülcebbar demiştir ki; Peygamberlerin ba'sinden evvel insanlar şeriat-ı akliye temessükte ümmet-i vahide idiler, şeriat-ı akliye Sani'i Hak Teâla'nın vücudunu ve sıfatını itiraf ve nimetine şükriyle hizmetine iştigal ve zulm-ü tecavüz, kizb, cehil, abes ve emsali gibi kabayih-i akliyeden içtinab esasına müsteniddir. Çünkü bunlar aklen idrak olunurlar. Mademki ayette fe beasallahün Nebiyyin, ba'si enbiyanın terahî ifade eden *fa* ile sonradan olduğunu göstermiştir. Demek ki bunlardan evvelki ümmet-i vahidenin vahdet-i enbiyadan istifade edilmiş olunmayan bir şeriat imiş, böyle bir şeriat ise bir şeriat-ı akliye olabilir. İhtimaldir Hz. Âdem iptida evladiyle beraber şeriat-ı akliyede içtima etmişlerdi de sonradan Cenab-ı Allah kendisini evladına Peygamber ba'setmiştir. Ve ihtimaldir ki onun ilk şeriat-i nebeviyyesi munderis olmuş da insanlar şeray-i akliye temessük etmişler ve bilahare diğer Enbiya ba's buyurulmuştur. Bunlara göre akıl, enbiyadan evvel bir Resûl-i ilâhî olmuş oluyor.”¹⁶

Te'vilat'ta da benzer bir görüş serdedilir ve insanların sonradan ayrılığa düştükleri, farklı kavim ve gruplara ayrıldıkları dönemde, yani Hz. Nuh zamanında Şeriat'ların başladığı belirtilir. Farklı gelenek ve adetlere, dil ve kavrayışlara sahip olan kavimlere dini hükümler indirilmiştir.¹⁷

Kur'an'da şeriat sahibi olarak geçen Peygamberlere (yani Hz. Muhammed, Hz. Davud, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya) Kur'an, Zebur, Tevrat, İncil'in indirildiği belirtilir. Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Şit, Hz. İdris'e ise 'sahife' verildiği ifade edilmektedir. El-Bağdadî gibi kimi âlimler şeriat sahibi olan Peygamberleri *ashabü'n-nevamis* olarak

¹⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul, Eser Kitabevi, 1971), s. II, 749.

¹⁷ Hanefi Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk* (İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995), s. 60.

nitelemektedir. Devlet Başkanı vasfı ortaya konan Peygamberler ise Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Muhammed'dir (s.a.v.). Hem Nebi hem Resûl olarak tanımlanan Peygamberler Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Harun, Hz. İsmail, Hz. Muhammed'dir (s.a.v.).

Bu nitelermelere göre büyük olarak nitelenen her Peygamber Kitap, Şeriat veya Mülk sahibi değildir. Hz. İsa ve Hz. Musa (as) Şeriat ve hukuki kurallar getirmesine rağmen devlet başkanı değildirler. O dönemde Yahudi Şeriatı vardır ama Yahudi devleti sonradan kurulmuş ve farklı yönetimler bu hükümlerle amel etmişlerdir. Zebur ve Kur'an ise tarihi süreç içinde bir siyasi otoritenin varlığıyla uygulanmıştır.

Peygamberlerin asli görevi dini hakikatleri tebliğ etmek ve yaşayarak örneklik oluşturmaktır. Peygamberler hem kendilerine inanan ve takip eden insanlarla bir topluluk kurarlar hem de yaşadıkları toplumları ve toplulukları etkilerler.

Bir ümmet, topluluk ve toplum oluşturma dini liderliğin yanında sosyal bir liderlik ortaya çıkarırken, var olan inanç-düşünce sistemlerine etkiye bulunmak da bir kanaat önderliği olarak görülebilir. "Böylece Yûsuf'a, dilediği yerde oturmak üzere ülkede imkân ve iktidar verdik"¹⁸ ayeti Hz. Yusuf'a verilen güç ve kudreti, "Rabbi şöyle buyurmuştu: 'Ben seni insanlara önder yapacağım'"¹⁹ ayeti ise Hz. İbrahim'e (as) verilen imamlığı vurgular.

Peygamberlerin bir dini otorite oldukları kesindir. Sosyal önderlik de dini/ahlaki öğretinin toplumda karşılık bulmasıyla birlikte öne çıkmıştır. Her Peygamber mülk/iktidar sahibi, bir tür devlet başkanı olarak tanımlanmamıştır. Bu bir yönüyle ilk dönemlerde siyasi iktidar olgusunun gelişmemesi ve homojen toplumların belli kuralları kendi içlerinde uygulamalarından, yani dini öğretinin Peygamberlerin siyasi otorite ortaya koymasına gerek kalmadan toplumsal süreçleri domine edebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Otoritenin zaman içinde kurumsallaşması, siyasallaşması ve yasaların ayrı bir güçle uygulanması gibi bir durumun oluşması Peygamberleri de güç sahipleriyle ve muktedirlerle karşı karşıya getirmiştir.

Dini hakikatlerin ve değerlerin uygulanabilmesi hep bir mücadeleyi ve uğraşmayı gerektirmekle birlikte, devlet şeklinde olmayan iktidar/otorite yapılarına karşı Peygamberlerin fiili mücadeleler içine girdikleri bilinmektedir. Bu mücadele **tevhit ve iman hakikatlerini anlatabilme ve yaşanır kılma mücadelesi olabildiği** gibi yine bu hakikatlerden kalkarak bir *hak-hukuk mücadelesi, özgürlük mücadelesi, zulme direnme mücadelesi* şekillerinde de olabilmektedir.

Kabile, hanedanlık, sultanlık gibi farklı şekillerde oluşan ve devlet-öncesi siyasi otoriteler olarak görülen yapılar, Peygamberlerin öğretilerini veya oluşturdıkları toplulukları kendileri açısından bir sorun olarak görerek üzerlerine gidebilmişler veya Peygamberler belli haksızlık ve zulümlere karşı bu otoritelere karşı pozisyon alabilmişlerdir.

Hz. Nuh (as), Hz. Hud (as) ve Hz. Salih (as) Ad ve Semud kavimlerine karşı, Hz. İbrahim'in (as) Nemrud'a, Hz. Musa'nın (as) Firavun'a karşı mücadelesi bu bağlamda ele

¹⁸ Yusuf Suresi, 56. Ayet.

¹⁹ Bakara Suresi, 124. Ayet.

alınabilir. Peygamberlerin bu örnekleri temelde iman-küfür arasında bir mücadele olduğu kadar bir inanan topluluğunun veya gadre uğrayan insanlara sahip çıkmanın da mücadelesi olmuştur.

Bu bağlamda Peygamberler gerektiğinde **iktidara karşı mücadele vermişler ama salt bir iktidar mücadelesi vermemişlerdir**. Bazıları aynı zamanda mevcut siyasi yapı içinde görevi olan Hz. Yusuf gibi sistem içi mücadele ortaya koymuşlardır. Peygamberler iyiliği söyleme ve savunma erdemini de kötülüğü haykırma ve karşı çıkma cesaretini de yüreklilikle sergilemişlerdir.

Çoğu Peygamberin devlet başkanı olmaması birçok faktör yanında o dönemlerde bugün anladığımız manada devletlerin olmamasıyla da alakalıdır. Vahiyle aktarılan dini hakikatlerin zaman içinde şeriatlar şeklinde daha ayrıntılı, daha pratik hayata yönelik, daha kamusal konuları ihtiva eder olması, insanlığın yaşadığı tarihî dönüşümle de alakalıdır. Yahudilikteki miras hukukunun çok ayrıntılı olması o dönemdeki toplumsal-ekonomik yapının geldiği durumdan bağımsız değildir. Toplum-devlet-yasa-iktidar süreçlerindeki değişimler dinlerin bu konudaki düzenlemelerini de etkilemiştir.

Hz. Musa'nın hem ümmeti üzerinde hem yaşadığı topluluk içinde sosyal bir otoritesi olduğu kadar bir askeri otoritesi de bulunmaktaydı. Hz. Musa (as) Firavun'a karşı fiili mücadele ortaya koymuştur. Hz. Musa'nın soyundan gelen Hz. Davud ve Hz. Süleyman İsrailoğullarının kurdukları devlette Yahudi Şeriatını uygulamışlardır.

Hz. Musa'nın (as) İsrailoğullarının dini, sosyal ve hukuki lideri olduğu kavminin başında savaşırlara girdiği bilinmektedir. Getirdiği Şeriat'ı kavminde uygulayan, hâkimler tayin eden, sorunlar çözen Hz. Musa'nın (as) siyasî bir lider olarak görülüp görülmeyeceği tartışmalı bir konudur. Hz. Musa (as) Yahudi tarihinde Nübüvvet misyonunun ötesinde bir kurtarıcı ve örgütleyici lider olarak görülmektedir.

Peygamberler bu süreçlerde kavimlerin liderliğini yürütmekte, yani bir yönetim sergilemekte ve çoklu otorite kullanmaktadır. Bu yüzden Hz. Musa, Hz. Yuşa ve Samuel (bir rivayete göre Samuel Hz. Yuşa'dır veya ondan sonra gelen bir peygamberdir) yönetimleri **hâkimlik dönemleri**, Tâlût'tan başlayarak Hz. Davut (as) ve Hz. Süleyman'ın (as) yönetimleri **hükümrانlık dönemleri** olarak adlandırılmaktadır.

Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Örneğinde Devlet, Siyaset, Liderlik

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Nübüvvet ve Risalet bağlamında sahip olduğu, Kur'an ve Sünnet bağlamında şekillenen, dinî-toplumsal-siyasal yaşamışlıklar bağlamında çok boyutlu hale gelen otoritesini 'Nebevî otorite' olarak nitelendirebiliriz. Dinî, ilmî, siyasî, sosyal, bireysel, karizmatik, yasal otorite türlerini birleşik roller ile üzerinde toplayan bu şümüllü otorite şu özelliklere sahiptir:

Nebevî otorite; yetki, meşruiyet, güç ve otoritesini mutlak otorite olan Cenab-ı Allah'tan alan, vahiyle (Kur'an ve hikmetle) ve ilahi yönlendirmeyeyle hareket eden, mucize gibi olağanüstülüklerle desteklenen bir *Risalet/Nübüvvet* sahibidir.

Kur'an ve Sünnet bağlamında inanç sistemini oluşturan, tüm inananları açısından bağlayıcılığı imanının bir rüknü olan *dini/itikadi otorite* sahibidir.

Hukuki norm ve hüküm oluşturacak şekilde söz söyleme yetkisi anlamında *velayet* sahibidir.

Toplumsal-geleneksel yapı içinde güvenilirliğe ve prestije sahip olma anlamında *şevket* sahibidir.

İlahi hükümlere, Hukukullah'a, toplumsal onay ve rızaya, adalet ve hakkaniyete dayanan; dünyevi ve uhrevi saadeti sağlamayı amaçlayan bir adalet-saadet düzeni kurmasıyla *Nebevi mülk* sahibidir.

İlahî yetkilendirmeye oluşan tek *dini temsil makamının* sahibidir.

Dinî, ahlakî, ilmî, idarî, askerî, malî, adlî, kazaî, icraî alanlarda söz sahibi olmasıyla *birleşik kuvvetlerin* (yasama, yürütme, yargı) sahibidir.

Risalet, nübüvvet, imamet, imaret, kaza, ifta, irşad, re'y, tefsir, beyan, içtihat, hakemlik, hâkimlik, komutanlık gibi çok boyutlu *birleşik rollerin* sahibidir.

Nefislere sirayet edecek, ruhları etkileyecek, bağlılarının her alanına ve her anına nüfuz edecek bir *etki gücünün* sahibidir.

Çağları aşan, azalmayan, zayıflamayan etki gücüyle büyük bir ümmete rehberlik/örneklik yapmasıyla *zaman üstü önderlik* sahibidir.

Dini otorite olarak nihai ve bağlayıcı olmasına rağmen; mutlak ilim, hikmet, kudret sahibi olan Allah'tan (cc) gücünü ve yetkisini aldığı için, mutlak otoriteye kıyasla izafî, sınırlı, arızî ve *nisbî otorite* sahibidir.

Hidayet kaynağı değil, hidayet rehberi özelliğine sahiptir.

Nebevî otoritenin temel yetki ve meşruiyet kaynağı Peygamberlerin Allah'ın (cc) takdiri ve iradesiyle seçilmiş ve görevlendirilmiş olmalarıdır. Hukuka, Şeriat'a ve Kitap'a, yani ilahi hükümlere uygunluk meşruiyet çerçevesini belirlediği gibi, ümmetin itaat ve bağlılığı da otoritenin tezahürleri bağlamında ele alınabilecek bir konudur.

H. Peygamber'in (s.a.v.) Risalet-Nübüvvet görevini yerine getirirken otoritesi kesin, kat'î ve tam anlamıyla bağlayıcıdır. Meşruiyeti en üst, itaat gerekliliği en yüksek düzeydedir. Siyasi otorite olarak kararları istişareye dayanmakta, beşerî konularda ise sorgulanabilir olmaktadır. Dinî-siyasî-beşerî otorite alanlarının iç içe geçtiği bu durum farklı derecelerde bağlılık halkaları üretmiştir. Çok boyutluluk taşıyan Nebevî otoritenin dini boyutundaki nübüvvet ve risalet özelliği başka beşerî otoritelerde olamayacak en kritik özelliktir.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) dini otoritesinin bir parçası olarak görülen Sünnet bir *şekil, tarz, yöntem* olarak; bir *davranış biçimi, tutum, hal, tavır* olarak; bir *söz, ifade, beyan* olarak; bir *yol, hareket, dava* olarak; bir *tefsir, tavzih, te'vil* olarak; bir *muamelat, hüküm, buyruk* olarak farklı şekillerde ortaya çıkabilir.

Nebevi otoriteye sahip olan Peygamberler hidayet kaynağı değil hidayet rehberidir; ilahi hükmü aktarırlar ama ona tabidirler; bu hükümlere göre yargılamada bulunurlar ama nihai yargılayıcı ve hesap sorucu değildirler. İslam'da hiçbir otoritenin günahları affetme, aforoz etme veya hidayet verme gibi bir gücü ve yetkisi yoktur. H. İna'yet'e göre de iman sadece eğitim ve rehberliğin konusu olup, dikta ve murakabenin konusu olmayan bireysel bir olaydır.²⁰

Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Nebevi otoritesi **şümulü otoritedir; dinî, ilmî, siyasî, sosyal, bireysel, karizmatik, yasal otorite** türlerini ihtiva eder.

²⁰ Hamid İna'yet, *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce* (İstanbul, Yöneliş Yayınları, 3. Baskı, çev: Yusuf Ziya, 1995), s. 155.

Nebevî otorite **birleşik kuvvetlere** ve **birleşik rollere** sahiptir.

Nebevî lider; dinî, ahlakî, ilmî, idarî, askerî, malî, adlî, kazaî, icraî alanlarda söz sahibi olmasıyla **birleşik kuvvetlerin** (yasama, yürütme, yargı) sahibi; risalet, nübüvvet, imamet, imaret, kaza, ifta, irşad, re'y, tefsir, beyan, içtihat, hakemlik, hâkimlik, komutanlık gibi çok boyutlu **birleşik rollerin** sahibi bir liderdir.

Nebevi otorite; yetki, meşruiyet, güç ve otoritesini mutlak otorite olan Cenab-ı Allah'tan alan, vahiyle (Kur'an ve hikmetle) ve ilahi yönlendirmeye hareket eden, mucize gibi olağanüstülüklerle desteklenen bir **Risalet/Nübüvvet** sahibidir.

Kur'an ve Sünnet bağlamında inanç sistemini oluşturan, tüm inananları açısından bağlayıcılığı imanın bir rüknü olan **dini/itikadi otorite** sahibidir.

Hukuki norm ve hüküm oluşturacak şekilde söz söyleme yetkisi anlamında velayet sahibidir.

Nefislere sirayet edecek, ruhları etkileyecek, bağlılarının her alanına ve her anına nüfuz edecek bir **etki gücünün** sahibidir.

Çağları aşan, azalmayan, zayıflamayan etki gücüyle büyük bir ümmete rehberlik/örneklik yapmasıyla **zaman üstü önderlik** sahibidir.

Nebevi otorite vahiy alır, mucize gösterir, masumdur, ilahî inayet ve lütfâ mazhârdır, ilahî seçimdir, ilahî görevlendirmedir, iman bağına sahiptir, halktan yetki değil bağılılık alır, teşrî görevi-hüküm-içtihat yapar, sünnet oluşturur, küllî otoritedir, birleşik ve bütünleşmiş rollere sahiptir. Hiç kimse Peygamber otoritesiyle hükmedemez, emredemez, itaat isteyemez, masum görülemez, ayrıcalıklı sayılamaz, daha dindar olamaz.

Halife (imam, emir veya hakan) masum (yani ismet sıfatına sahip, günah işlemeyen) değildir, Allah'ın (cc) temsilcisi değildir, mutlak otorite değildir, mutlak hâkimiyet sahibi değildir, mucizelerle desteklenmiş değildir. Nebevi otorite ilahî olarak seçilen ve ilahî yönlendirmeye yol açan bir liderlik iken, hilafet otoritesi beşerî olarak seçilen ve açılmış olan yolu takip eden bir liderliktir.

Nebevi otorite ilahi olarak seçilen ve ilahi yönlendirmeye yol açan bir liderlik iken, hilafet otoritesi beşerî olarak seçilen ve açılmış olan yolu takip eden bir liderliktir.

Allah Resulü'nün (s.a.v.) otoritesini nebevi, siyasi, beşerî boyutlarıyla ele almak da mümkündür.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) **Risalet-Nübüvvet** görevini yerine getirirken otoritesi kesin, kat'i ve tam anlamıyla bağlayıcıdır. Meşruiyeti en üst, itaat gerekliliği en yüksek düzeydedir. **Siyasi otorite** olarak kararları istişareye dayanmakta, **beşerî** konularda ise sorgulanabilir olmaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) **uyarılımları** itabü't-tevcih, tencih, tahzir²¹ şeklinde üç başlık altında birçok örnekle izah edilir.

Yine **sahabinin itirazları**yla ilgili birçok örnek veya **beşerî ricalarına uyulmamasıyla** ilgili birçok misal verilmektedir.

Gelelim devlet konusuna, **Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu yapı bir devlet olarak adlandırılabilir mi?**

²¹ Ali Galip Gezgini, Kur'an'da Hz. Peygambere Yapılan Uyarılar (İstanbul, Rağbet Yayınları, 3. Baskı 2015), s. 190.

Bu tür görüşlere bakınca düşünürler tarafından çok karışık düşüncelerin serdedildiği anlaşılmaktadır. Bir siyasi otorite olduğunu kabul edip bunun devlet olmadığını söyleyenler, devlet hedefi olmadığı halde devletin kurulduğunu ileri sürenler, başta değil süreç sonunda veya Hz. Peygamber'den sonra devlet oluştuğunu savununlar, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) mülk ve hükümdarlık vurgusunu doğru bulmadığı için var olanın devlet olarak tanımlanamayacağını söyleyenler, 'devlete ait her türlü fonksiyon görülmektedir ama ortada devlet yoktur' diyenler, Kur'an'da bilinen anlamda devlet kavramı geçmediği için var olan siyasi yapının devlet olmadığını savunanlar...

Kimi ilahiyatçılar bunu **Konfederatif devlet, şehir devleti veya devlete dönüşmemiş siyasi oluşum** gibi nitelemektedir.

Bugünkü modern kavramlarla geçmişi yorumlamanın **anakronik** olduğunu biliyorum ancak yine de belli özellikler üzerinden yorum yapmak durumundayız.

Muhammed Hamidullah'ın²² veya **Kettani'nin**²³ şablonik nitelendirmelerini mübalağalı bulmakla birlikte Medine'de bir siyasi yapı olduğu muhakkaktır.

Medine'de bir siyasi otorite olduğu, bir kamu gücü kullanıldığı, bugün devlet olarak nitelenen örgütsel yapının fonksiyonlarına benzer işlevler görüldüğü söylenebilir. Ama bunları bir devlet olarak nitelendirmek mümkün müdür ve mümkünse bu devletin kuruluşu, adı, kurumsal hüviyeti, temel nitelikleri, formel yapısı ve yönetim şekli hakkında neler söylenebilir?

Bugün devlet deyince **insan-vatandaş, toprak-vatan, bürokratik kurum ve örgütler, siyasi hâkimiyet ve bağımsızlık, uluslararası tanınma** gibi kavramlar sayılıyor.

Kanun-nizam-düzen, egemenlik-bağımsızlık-özgürlük, ulusal ve uluslararası meşruiyet (tanınma), siyasi-askeri-mali-beşerî-hukuki varlık devleti devlet yapan özelliklerdir. Devletle ilgili tüm teoriler belli bir toprak üzerinde bağımsız bir teşkilat kurmuş olan insan topluluğuna, yani nüfus, ülke ve egemenliğin birleşmesine vurgu yapmakta,²⁴ ayrıca bu siyasal otoritenin tanınması²⁵ ve bağımsız olması²⁶ şartlarını dile getirmektedir. Bazı akademisyenler de devletin morfolojisini oluşturan öğeleri "binalar, devlet görevlileri, normlar, araçlar"²⁷ olarak sıralamaktadır.

İslam düşüncesinde **teşrî (yasama), icra (yürütme), kaza (yargı), mali tasarruf, kültürel fonksiyon, murakabe yetkisi**²⁸ gibi fonksiyonlar devlete ait görülürken; **itikadât (inançlar), ibadât, muamelât (iş ve ilişki), mücazât (suç-ceza), ahlakiyât, siyasât**²⁹ bir bütün olarak mülâhaza edilmiş ve "**nefsi, nesli, akli, malı, dini korumak**"³⁰ devletin

²² Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi* (İstanbul, Beyan Yayınları, çev: Hamdi Aktaş, 2016) ve Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul, Beyan Yayınları, çev: Mehmet Yazgan, 2011).

²³ Muhammed Abdülhay El-Kettani, *Hz. Peygamberin Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar* (İstanbul, İz Yayıncılık, çev: Ahmet Özel, 1990).

²⁴ Vakur Versan, *Kamu Yönetimi Siyasi ve İdari Teşkilat* (İstanbul, Der Yayınları, 10. Baskı, 1990), s. 7.

²⁵ Davut Dursun, *Siyaset Bilimi* (İstanbul, Beta Basım Yayım, 2002), s. 147.

²⁶ Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş* (Ankara, Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, 1993), s. 166.

²⁷ Cem Eroğul, *Devlet Nedir?* (İstanbul, İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2002), s. 164.

²⁸ M. Beşir Eryarsoy, *İslam Devlet Yapısı* (İstanbul, Buruc Yayınları, 3. Baskı, 1995), s. 112.

²⁹ Eryarsoy, *İslam Devlet Yapısı*, s. 115.

³⁰ Eryarsoy, *İslam Devlet Yapısı*, s. 120.

görevleri olarak sayılmıştır. Ana aktörün devlet mi, ümmet mi olduğu konusu ayrıca tartışılmaya muhtaçtır.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) lider olarak sınırları belirlenmiş bir vatan üzerinde, kendi otoritesine bağlılık ortaya koyan bir topluluğu ve bağımsız, hâkimiyet sahibi, başka devletlerce tanınmış bir siyasî/idarî örgütlenmeyi yönetmesi bir siyasî otorite ve devlet başkanlığı olarak görülmüştür. Nübüvvet görevleri ile siyasî, idarî, yargısal görevler arasında kurulan ilişkilerde vurgulanan bazı hususlar doğrudan bir devletleşmenin varlığını göstermektedir.

Medine'de oluşan **siyasî otorite, siyasî liderlik, siyasî toplum görüntüsünü** şu uygulamalar ortaya çıkarmıştır:

- Hz. Peygamber'in bir siyasî otorite ve kamu gücü kullanması.
- **Askeri-idari kararlar alması.**
- Devlet fonksiyonları olarak görülen **yasama-yürütme-yargı kuvvetlerini** deruhte etmesi.
- Devletin görevleri olarak görülen **savunma, güvenlik, adalet** gibi işlevlerde bulunması.
- Devletin nişanesi olan **elçi ve vali** gibi temsilciler tayin etmesi.
- Devletin unsurları olan **vatan, hâkimiyet, vatandaş, tanınma, siyasi birlik ve otorite** gibi unsurları hayata geçirmesi.
- Siyasi ilke olarak sayılan **adalet, şûrâ, meşruiyet, istişare, biat** gibi değerleri uygulaması.
- Farklı devletlerle **savaşlar, barışlar, anlaşmalar yapması.**
- Farklı toplum kesimleriyle anayasa olarak da yorumlanan bir **sözleşmeyle siyasi birlik sağlaması.**
- Devletin varlığını gösteren **vergi toplama, piyasayı düzenleme** gibi adımlar atması.
- **İdareciler-yargıçlar-valiler-askerler-muhasipler-öğretmenler** gibi bürokratik yapılar kurması...

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı dönemin şartlarına göre ortaya koyduğu siyasi yapı ve şekillerin her çağda ümmetine birebir örneklik veya bağlayıcılık taşıması ile Hız. Peygamber'in (s.a.v.) sergilediği yönetim tarzının, idari/siyasi alanda hayata geçirdiği değer ve ilkelerin, uygulamaya koyduğu yönetim felsefesinin, dini mahiyet taşıyan şûrâ, istişare, biat, içtihat gibi usullerin her çağda ümmetine bağlayıcı bir örneklik oluşturması farklı hususlardır.

Bir Peygamber'in siyasi/idari bir yapı geliştirmesi dönemsel, konjonktürel, şartların veya beşeriyetin gereği olan özellikler taşıyabilir. Ancak hayatı, amacı ve her şeyi din odaklı bir elçilik, örneklik, önderlik misyonu taşıyan bir Peygamber'in kurduğu düzenin dinden ve dini amaçtan ayrı olduğu düşünülemez.

Siyasi otoritenin oluşumunda iki sözleşme ve iki proje...

Hız. Peygamber (s.a.v.) iki önemli **sosyal sözleşme** ve iki önemli **sosyal proje** yapmıştır.

Akabe Biatları ve Medine Vesikası Medine'de kurulan devletin farklı aşamaları olarak görülen iki **sosyal sözleşme**; **Evs ve Hazreç Kabilelerinin barıştırılması ile Ensar ve Muhacir'in kardeşleştirilmesi**, İslam toplumunu oluşturan iki **sosyal projedir**.

İslami davet ve tebliğin aşamalarından biri olan **Hicret aynı zamanda bir İslam toplumunun, vatanının ve devletin oluşumunun da aşamalarından biridir.**

Akabe biatlarıyla Medine’de İslam’ın tohumlarının atılması ve akabinde bu tohumların büyüyerek bir çınara dönüşmesi Hicret olgusunun zeminini hazırlamıştır.

Hicret; Mekke’de büyük işkenceler, zulümler, ambargolar, suikast ve tehditlerle boğulmak istenen İslam ve Müslüman varlığı için sadece bir yaşama alanı oluşturmamış, bir kurtuluş ve kuruluş sürecinin başlangıcı olmuştur. Hicret ile Müslümanların güvenli bir alan ve İslam diyarı olan bir vatan bulmaları siyasî hâkimiyet ve otorite tesis ettikleri bir düzen kurmalarını sağlamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine’ye bir devlet kurulduktan sonra gitmemiştir. Allah Resûlü (s.a.v.) varlığıyla devlet kuran bir şahsiyettir. Medine’de bir siyasi otorite, siyasi düzen, siyasi birlik oluşması O’nun (s.a.v.) güvenilir liderliğiyle mümkün olmuştur.

Medine’de İslam toplumunun oluşumunun temeli kabile asabiyetinin İslam kardeşliğinde eritilmesidir. Medine’de tüm kabilelerin bir şekilde hissettikleri otorite ihtiyacının karşılanabilmesi de öncelikle Müslümanların kendi aralarında güç birliği edebilmelerinden geçmekteydi. Allah Resûlü (s.a.v.) önce Evs ve Hazreç’i, sonra Ensar ve Muhacir’i kardeş yaparak ‘birleştirici liderliği’ni ortaya koymuş, ardından şehirdeki diğer topluluklara bu örnekliğin etkisiyle siyasi birlik sözleşmesi teklif etmiştir.

Muhammed Hamidullah Buhari’ye ve İbn İshak’a atfen Hz. Peygamber’in Medine’de şehir devleti kurduğunu ve siyasi otoritenin başı olarak da devlet başkanlığının tanımlandığını belirtmektedir. Bu düşüncenin temeli, Medine Vesikası adlı sözleşmeye dayandırılmaktadır.

Hz. Enes’in evinde Müslüman olan ve olmayan insanlar bir araya gelerek dışarıdan yönelecek saldırıları engelleyecek, kan davalarını yasaklayacak, şahsi cezalandırmaların önüne geçecek, kan diyeti ve esir fidyesi gibi ödemeleri yapmak için bir sigorta sistemi kuracak, savaş ve barış kararlarını alacak bir şehir devleti kurmayı kararlaştırmışlar ve çevredeki kabilelere özerklik verecek bir konfederal sistemin hayata geçirilmesi için fikir birliği yapmışlardı.³¹

Tarihte ilk kez tebanın ve yöneticinin hak ve yükümlülüklerinin yazıya geçirildiği bir anayasa ve toplumsal/siyasal sözleşme olarak görülen Medine Vesikası, şehirdeki topluluklar üzerinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) liderliğini ve otoritesini deklare ediyordu.

Bu deklarasyon bir **devlet başkanı seçimi** olarak da nitelendirilmektedir. Mazman, Medine Antlaşması’nın yasal bir siyasi otoritenin varlığını gösterdiğini, bu siyasi otoritenin ise ilk yıllarda bir emirlik şeklinde yorumlanabileceğini belirtir. Bu anlayışa göre o dönemdeki siyasi yapı egemen devlet kurumsallaşmasına tekabül etmeyen bir siyasi otorite olarak görülmekte ve asıl devletleşmenin diğer egemen devletlerle yüzleşme sonrası kazanılan bir statü olduğu düşünülmektedir.³²

³¹ Muhammed Hamidullah, *Allah’ın Elçisi Hz. Muhammed* (İstanbul, Beyan Yayınları, çev: Ülkü Zeynep Babacan, 2014), s. 112.

³² İbrahim Mazman, “İslam Dünyasında Düzen ve Değişme, Gelenek ve Radikalizm Bağlamında Tepkiler”. *Modernizm ve Gelenekselcilik Arasında Din*. Ed: Şamil Öçal ve Cevat Özyurt (Ankara, Hece Yayınları, 2013), s. 245.

Dini kimliğinin ve mümtaz şahsiyetinin sağladığı bu başarı Allah Resûlü'nü (s.a.v.) Medine'de birleştirici bir lidere dönüştürmüştür. Sonrasında ise sıra Yahudiler ve diğer Arap kabilelerini benzer bir uzlaşma zemininde bir araya getirebilmeye gelmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arabulucu, sorun çözücü, birleştirici liderliği teklif ettiği sözleşmeyle hakem ve hâkim karakteri kazanacaktır. Daha önceki birliktelikler din bağının ve İslam kardeşliğinin motivasyonu, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dini liderliğiyle gerçekleşmiştir.

Kur'an Araştırmaları Merkezi'nin Medine Sahifesi adlı yayınında ise **Sahife'nin Medine'de yaşayan Müslümanlar, Yahudiler ve müşriklerin tümünün taraf oldukları ve karşılıklı onayladıkları/imzaladıkları bir sözleşme ya da Anayasa niteliğinde olmadığı; sadece Müslümanlar için bir sözleşme olup Müslümanlarla aynı toprakları paylaşan Yahudi ve müşrikler için deklarasyon ve davet niteliğinde bir metin olduğu** iddia edilmektedir.³³ Kaynuka, Nadir ve Kureyza gibi büyük Yahudi kabilelerin belgeye taraf olmadığı görüşünün savunulduğu bu eserde "Vesika'nın bütün sosyal bloklar açısından hâkimiyet değil, katılım temelinde bir toplumsal projeyi öngördüğü" yorumunun temelsiz olduğu vurgulanmakta; Vesika'nın hedefinin **Müslümanların hâkimiyetinde bütün Medine'nin genel asayişini temin edip tam bir güvenlik ve kardeşlik ortamı oluşturmak** olduğu belirtilmektedir.³⁴

Watt, üç büyük Yahudi kabilesinin isminin Vesika'da zikredilmemesini, "Hz. Muhammed (s.a.v.) Yahudileri, hangi Arap sülalesinin bölgesinde yaşıyorlarsa ona göre tasnif etmiştir. Dolayısıyla Nadir ve Kurayza, Evs ve Sa'lebe Yahudileri (belgede zikredilen) arasında sayılmıştır" şeklinde yorumlamaktadır. Ona göre Vesika muhtemelen Kurayza Yahudilerinin sürgün edilmesinden sonraki bir döneme aittir ve Vesika'nın nihai haliyle Medine'de kalan Yahudiler için bir sözleşme olması amaçlanmış ve şehrin Anayasası'nın daha önceki şekillerinden ilgili maddeler belgeye dâhil edilmiştir.³⁵ Watt'ın buradaki vurgusu, Vesika ile çizilen çerçevenin Akabe biatlarındaki çerçevenin bir uzantısı veya tezahürü olduğu anlamına gelmektedir.

Kanaatimizce Vesika ile ilgili anayasa, kurucu anlaşma, konfederasyon metni gibi nitelemeler zorlama yakıştırmalar olarak eleştirilebileceği gibi, Vesika'nın devletleşme, toplumsal sözleşme, otorite tesisi gibi çağrışımlar içermediği yorumları da sübjektif değerlendirmeler olarak eleştirilebilir. Toptancı ve indirgemeci yaklaşımlar da abartılı niteleme veya küçümseyici tavırlar da gerçekliği anlamaya yarar sağlamaz.

Vesika ile bir toplumsal sözleşme hayata geçirildiği ve bunun bir otorite tesis ettiği tarihî bir gerçekliktir. Bunun kapsamı, paydaşları, ne zaman yapıldığı gibi tartışmalar Vesika'nın değerini ve siyasi anlamını ortadan kaldırmayacaktır.

Medine Vesikası'yla kurulan düzende Müslümanlar daha önce hâkim ve etkin olmadıkları şehirde giderek etkinlik kazanmaya ve Resûlullah'ın (s.a.v.) liderliği sebebiyle şehrin ana unsuru haline gelmeye başlamışlardır. Barışçı yollarla İslamiyet'in Medine'de kök salmasına ilave olarak Hz. Peygamber'in izlediği akılcı politikalar ve hakkaniyetli uygulamalar Müslümanların siyasi bir entite oluşturmalarını sağlamıştır. Medine'de münafıklar diye bir kategorinin oluşması (yani inanmadığı halde inanmış gibi görünen insanların varlığı) Müslümanların güç kazandığını ve Allah Resûlü'nün

³³ Hikmet Zeyveli, *Medine Sahifesi* (İstanbul, Kuramer Yayınları, 2019), s. 158.

³⁴ Zeyveli, *Medine Sahifesi*, s. 159.

³⁵ W. Montgomery Watt, *Haz. Muhammed Medine'de* (İstanbul, Kuramer Yayınları, 2. Baskı, 2020), s. 276.

(s.a.v.) genel kabul gören bir otoriteye ulaştığını gösteren bir unsur olarak görülebilir. Medine Vesikası'nın sıhhatiyle ilgili tartışmalarda bulunanların Yahudilerin hangi anlaşmayı bozarak cezalandırdıklarını da ifade etmeleri gerekir.

Yahudiler Müşrik Araplara karşı ve Hristiyanlara karşı korunma ve üstünlük sağlama düşüncesiyle bu süreçleri desteklemiştir. Yahudi kabilelerinin belki hepsi bu anlaşmanın parçası olmamıştır ama belli başlı olanlar himayesinde oldukları Arap kabileleriyle ilişkili olarak bu sözleşmeye taraf olmuşlardır. Netice de Yahudilerin cezalandırılmasına ve sürgününe giden süreçlerde ortada bir anlaşma ve sözleşme olduğu ve buna ihanet edildiği anlaşılmaktadır.

Yahudilerin anlaşmayı bozmaları ve Müslümanlara ihanet etmelerinin ardından şehirden sürülmeleri şehirdeki siyasi tabloyu değiştirmiş ve İslam toplumunun ana aktör olduğu bir siyasi sistem oluşmaya başlamıştır. Vesika dönemi ve sonrası İslam'ın temel ilkelerinin hayata geçirildiği farklı süreçler olarak Resûlullah'ın (s.a.v.) liderliğini ortaya koymuştur.

Hamidullah hocanın ilk anayasa tabiri biraz abartılı olsa da Hz. Peygamber'in siyasi otoritesinin oluşum sürecinde böyle bir uzlaşma metninin hayata geçirildiği yani bütün dönemlerde yönlendirici olmasa da bir geçiş sürecinin parçası olarak böyle bir anlaşmanın işlev gördüğü söylenebilir. **Münafıklar** diye bir kategorinin çıkması da siyasi hakimiyet ve güç unsuruyla alakalıdır.

Nebevî Siyasetin Amaçları

Nebevi siyasetin amaç ve görevleri şu şekilde özetlenebilir:

- Dinî, ahlakî, ilmî, idarî, askerî, malî, adlî, kazaî, icraî alanlarda temel kuvvetlerin (yasama, yürütme, yargı) işleyişini sağlamak.
- **Maslahatı temin etmek, mefseleti kaldırmak.**
- **Ma'rufu emretmek, münkeri engellemek.**
- Dünyevi ve uhrevi saadeti sağlamaya çalışmak.
- Vahyi hakikatleri zaman-mekân-tarih bağlamında anlamlandırarak uygulamaya geçirmek.
- **İçtihat, şûrâ ve istişare ile sorunlara çözümler üretmek.**
- **İlahi hükümlere, hukukullah'a, toplumsal onay ve rızaya, adalet ve hakkaniyete dayanan bir siyasi düzen kurmak.**
- **Siyasi otoriteyi, siyasi düzeni, siyasi hâkimiyet ve bağımsızlığı sağlamak.**
- **Dini muhafaza, ihya ve inşa etmek.**
- İnananlar topluluğunu bir toplum ve ümmet olarak yapılandırarak, **birlik, dayanışma ve ittihadı sağlamak.**
- **İnsanların temel hak, özgürlük ve hakuklarını koruma altına almak.**
- **Zulmü engellemek ve adaleti sağlamak.**
- Diğer devletlerle ilişkileri ahdi zeminde tesis ederek ümmetin **milletlerarası menfaatlerini korumak.**
- **İç ve dış güvenliği tesis ederek** her türlü tehdit ve saldırıya karşı savunma gücünü yüksek tutmak, sınırları koruyup cihad etmek.
- Siyasi, ekonomik, sosyal düzeni ve istikrarı sağlayıp sürdürülebilir kılmak.
- Ümmetin maddi ve manevi kalkınması için gereken adımları atmak.

- İslam toplumunun ihtiyaç duyduğu umumi hizmetleri deruhte etmek.
- Dinî, siyasî, sosyal liderliğin gerektirdiği adımları atmak, strateji ve politikaları uygulamak.
- **İ'lâ-yi Kelimetulah' yani Allah'ın kelimesini/tevhid ilkesini yüceltmek, fitne ve fesadı ortadan kaldırmaya çalışmak.**
- İdareciler-yargıçlar-valiler-komutanlar-muhasipler-öğretmenler gibi idari görevlendirmeler yaparak sistemin işleyişini sağlamak.
- Hadleri uygulamak, anlaşmazlıkları çözmek, arabuluculuk yapmak.
- Zekâtları toplamak, gelir-gider kalemlerini yönetmek, hazineyi güçlendirip adil dağıtımı sağlamak.
- Gerekli denetleme, düzenleme, geliştirme ve yenileme (ıslah ve tecdid) faaliyetlerini yürütmek.
- Dezavantajlı kesimlere, yoksullara, düşkünlere sahip çıkmak, sosyal adaleti ve dayanışmayı sağlamak.
- -Nimet-külfet dengesinin kurmak ve refahı geliştirmek.

Nebevi siyaset;

- şûrâ ve istişare ilkeleri ile katılımcılığı ve **ortak aklı** tesis eder,
- ehliyet, liyakat ve fazilet ilkeleriyle **emaneti** yönlendirir,
- hak, hürriyet ve adalet ilkeleriyle **eşitlik ve çoğulculuğu** sağlar,
- biat, sözleşme ve seçim ile **temsîl ve katılımcılığı** gerçekleştirir,
- hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkeleriyle siyasi düzeni inşa eder.

Nebevî Siyasetten Çıkarım Örnekleri

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) yaşadığı dönemden ve kimi uygulamalarından bugüne nasıl çıkarımlarda bulunabiliriz diye baktığımızda birkaç örnek ortaya konulabilir.

Birincisi Hendek Savaşı sırasında savaş uzayınca ve bir yılğnlık oluşunca Hz. Peygamber (s.a.v.) karşıdaki bloğu dağıtmak için Gatafan kabilesiyle anlaşma yapmak istemiş, Medine'deki hurma hasadının üçte biri karşılığında savaştan çekilmelerini istemiştir. Onlar yarısı istemiş ve müzakere sürürken, Hz. Peygamber (s.a.v.) hurma konusuyla ilgili olan Evs ve Hazreç kabilesinin liderleriyle meseleyi istişare etmiş, ancak onlar böyle bir anlaşmayı doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir, anlaşma da netice de yapılmamıştır.

Anlaşma, Evs ve Hazrec kabilelerini de etkileyeceği için Resûlullah Efendimiz (s.a.v.) iki kabile reisinin fikrine başvurmuş, "Ey Allah'ın Resûlü, bunu sana Allah mı emretti? Yoksa bu senin bizim adımıza yaptığın bir şey mi" diye sormuşlardır. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) "Bunu sizin adınıza yapıyorum. Allah'a andolsun, eğer Arapların size saldırdığını, her tarafınızı kuşattığını ve bununla onların gücünü kırabileceğimizi bilmesiydim bunu yapmazdım" demesi üzerine ise Sa'd İbn Muaz şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resûlü, bizler bu adamlarla birlikte Allah'ın (cc) yanında başka ilahlara tapıyorduk. Allah'a gerçekten ibadet etmiyor ve onu tanıımıyorduk. O zaman bile onlar, misafir oldukları zaman ve satın aldıkları hariç, bir tek hurmamızı yiyemezlerdi. Şimdi ise Allah bize İslam'ı bahşetti, bizi hidayete ulaştırdı. Bizi seninle ve İslam'la güçlendirdi. Böyle olduğu halde onlara mallarımızı mı verelim? Allah bizimle onların

arasını buluncaya kadar onlara kılıçtan başka bir şey vermeyiz.” Bu söylemler üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) anlaşılmayı yapmamıştır.³⁶

Sahabenin ‘Allah’ın (cc) emri mi’, ‘bizim adımıza yaptığın bir şey mi’ şeklindeki soruları savaşta bu taktik kararların ve anlaşma hamlesinin dinî değil siyasî bir konu olarak anlaşıldığını göstermektedir.

H. Peygamber’in (s.a.v.) siyasî konulardaki en önemli hassasiyetlerinden bir tanesi herhangi bir uygulamaya gitmeden önce o uygulamadan etkilenecek olan veya uygulamaya katılacak olanların fikrine başvurmasıdır. Bu işiştare ve biat bağlamında öne çıkan önemli bir hassasiyettir.

İkinci mesele biatla alakalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Akabe’de Medine’den gelen bir grup insanla biatlaşmış ve buna göre biat eden insanlara diğer hususların yanında Peygamber Efendimizi de kendi canları gibi koruyacaklarına söz vermişlerdir. Ancak Bedir öncesi savaş ihtimali ortaya çıkınca Rasulullah (s.a.v.) yeniden onları toplayıp görüşlerine başvurmuş, desteklerini almıştır. Yani biat bir sözleşme muhtevasına sahiptir, yeni bir durum ortaya çıktığında biat edenlerin yeni duruma yönelik fikir ve desteklerini, yani güvenoynlarını almak doğru olmalıdır.

Rıdvan biatında da aynı şekil gerçekleşmiştir. Umre maksadıyla yola çıkan Müslümanlardan Allah Resulü (s.a.v.) savaş ihtimali ortaya çıkınca yeniden biat almıştır.

Aslında iman en bağlayıcı ve kapsamlı bağlilik türüdür. Ancak Mekke’de biatla ilgili rivayetler güçlü değilken, Akabe ve sonrasında Medine döneminde biatın öne çıktığı görülmektedir. İlk biatta iman ve amelle ilgili hususlar yani şirk koştamak, zina etmemek, adam öldürmemek, hırsızlık yapmamak gibi meseleler de vardır. Oysa Allah Resulü’ne (s.a.v.) iman bağıyla bağlanan ve Müslüman olan insanlar bu gereklilikleri zaten kabul etmektedir. Bu noktada iman ile (sosyo-politik akit olarak kabul edilen) biat arasındaki ilişkiyi ilahiyatçıların farklı boyutlarıyla incelemesinde fayda vardır.

Siyasî Sorunlar

İslam tarihinde siyasî alana yönelik bir dizi tartışma konusu ortaya çıkmıştır. Bunları şu şekilde maddelemek mümkündür:

1. Halifenin ölene kadar yöneticilik yapması.
2. Sınırsız-süresiz olan bu görevin performans ölçütlerine göre ele alınmaması.
3. Kendisinden sonraki süreci bir şekilde yönetme çabası.
4. Kurumsallaşma yerine kişilere bağlılıktan kurtulamamak.
5. Yönetim şekil ve yöntemleriyle ilgili kurumsal tanımlamalardan kaçınmak.
6. Lideri azletme, değıştirme yöntemlerinin işler şekilde belirlenmemesi sebebiyle güç unsurunun belirleyici olması.
7. Muhalefet ve eleştiri sorunu.
8. Yargılama sorunu.
9. Denetim sorunu.
10. İctihat kapısının kapatılması sorunu.
11. Kureyşlilik tartışması.

³⁶ Martin Lings, *H. Muhammed’in Hayatı* (İstanbul, İnsan Yayınları, çev: Nazife Şişman, 2005), s. 313.

Lider Özellikleri

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Nebevi liderliğinin bazı özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Yüce Yaratıcı'nın Risalet ve Nübüvvet göreviyle şereflendirdiği bir liderdir.
- Âlem-i gayb ile âlem-i şehadet arasında irtibat kurabilen bir liderdir.
- Allah'ın (cc) ilahi himayesine, lütuf ve ikramına, mucize ve desteğine mazhar olan liderdir.
- Yeni bir topluluk, toplum, ümmet, devlet meydana getiren *kurucu* bir liderdir.
- Dini kemâle, nübüvveti hatme erdiren liderdir.
- Kaos ve karışıklığı düzen ve istikrara kavuşturan *düzen kurucu* bir liderdir.
- Şirke dayalı cahiliye düzenini yıkarak tevhide dayalı Saadet Asrı'nı başlatan inkılapçı/*devrimci* bir liderdir.
- Hicretiyle yeni bir tarihi sayfa ve yeni bir çağ açan liderdir.
- Sahip olduğu güven ve yüksek kabulle toplumsal alışkanlıkları değiştirebilen *dönüştürücü* bir liderdir.
- Kavramları yeniden kodlayan, muhtevasını yeniden belirleyen bir liderdir.
- Yeni bir mücadele, hareket, dava oluşturan *aksiyon*er bir liderdir.
- Yeni bir yol, yön, istikamet, hedef belirleyen *istikamet verici* bir liderdir.
- Ümmetinin her hal ve hareketine örnek oluşturacak şekilde *Sünnet vaz eden* bir liderdir.
- Âlemlere rahmet olarak gönderilen bir liderdir.
- Hiçbir zorluğa karşı ümitsizliğe kapılmayan ve topluma *umut aşılayan* bir liderdir.
- Dünya ve ahiret saadetini hedefleyen, insanlara *kurtuluş kapısını açan* liderdir.
- Tam bir inanç ve teslimiyetle, tam bir tevekkül ve sabırla hareket eden *davasına adanmış* bir liderdir.
- Hedefe kilitlenen ve çevresel faktörlerin engellemelerinden *yılgnılığa kapılmayan* bir liderdir.
- Krizleri çıkmadan önleyen, hasbelkader çıkan krizleri de başarıyla yöneten bir liderdir.
- Hiç kimsenin kınamasına veya hiçbir dünyevi ödüle itibar etmeyerek görevine odaklanan bir liderdir.
- Zulmü ve haksızlığı hayatın her alanından dışlamaya çalışan *adil* bir liderdir.
- Halkın gönüllü bağlılığını, rıza ve sevgisini esas alan *sevgi dolu* bir liderdir.
- Günün her saatinde ve hayatın her anında ciddiyet ve vakarını koruyabilen, tüm uygulamalarında *tutarlı* bir liderdir.
- Edep, akıl, adalet, cesaret sahibi *güçlü* bir liderdir.
- Şefkat, rahmet, cömertlik, kerem sahibi *merhametli* bir liderdir.
- Bağışlayıcı, teskin edici, sürur verici bir liderdir.
- Ahde vefa gösteren, fedakâr ve cefakâr bir liderdir.
- Tevazu, hilm, yumuşak başlılık sahibi *halim* bir liderdir.
- Kararlılık, dirayet, metanet, azamet sahibi *izzetli* bir liderdir.
- Zekâ, basiret, feraset sahibi *ileri görüşlü* bir liderdir.
- Doğruluk, dürüstlük ve samimiyet sahibi *güvenilir* bir liderdir.
- Güler yüzlü, nüktedan, sempatik bir liderdir.

- Ağırbaşlı, vakur, ciddi bir liderdir.
- Temkinli, tedbirli, ihtiyatlı, sağduyu sahibi bir liderdir.
- Tüm çağlara, tüm insanlara hitap eden evrensel bir liderdir.
- Etkisi zamanları aşan bir bağlılık oluşturan zaman ötesi bir liderdir.
- Dünya hayatından sonrasına uzanan etkiye sahip iki cihan lideridir.

Allah Resulü'nün (s.a.v.) ortaya koyduğu örnekliği hayatın her alanında baş tacı etmek, doğru şekilde hayata geçirmek gerekir. Bu yüzden farklı disiplinlerde uzman hocalarımızın konuyu tüm boyutlarıyla ele alması yerinde olacaktır.

Allah (cc) bizleri, i'lâ-yi Kelimetullah'a, tevhîd-i ilâhî'ye, ittihad-ı İslam'a, hakikat-ı imaniye ve Kur'aniyye'ye, din-i mübin-i İslam'a hizmetkâr eylesin; kendisine hayırlı kul, Habibine hayırlı ümmet eylesin.

Toplantımızın hayırlı geçmesini diliyor; hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.